

УДК 351.858

С.С. МАРАСІЮК

ЕТНОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА РОЗБУДОВИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Проаналізовано державну політику в етнокультурній сфері сучасної України з огляду на особливості функціонування поліетнічного суспільства, динаміку етнопонаціональної структури населення, культурні й мовні орієнтації громадян. Запропоновано впровадити механізми пропорційного представництва етнопонаціональних груп у центральних і місцевих органах влади України, а також на законодавчому рівні закріпити статус державоформуючої нації.

In the article the author analyzes state policy in ethnocultural sphere of modern Ukraine, considering features of functioning of a polyethnic society, dynamics of ethnonational structure of the population, cultural and language orientations of citizens. He offers to develop mechanisms of proportional representation of ethnonational groups in the central and local authorities and to establish the status "state-forming nation" at legislative level.

Політика в етнокультурній сфері суспільства є одною з головних напрямів діяльності держави. Від успішності її реалізації залежить не тільки ефективність впровадження будь-яких реформ, але й життєвість тієї моделі суспільної організації, яку держава репрезентує.

Досить часто етнопонаціональна тематика як на громадському, так і на науковому рівні переважана багатьма моментами тенденційності та суб'єктивності. Інерційність, яка закладена у сприйнятті науковцями тих чи інших реалій етнопонаціонального життя, далеко не завжди сприяє пошуку шляхів для вирішення проблем у цій дуже делікатній сфері. До того ж дослідження проблем етнопонаціонального розвитку в контексті українського державотворення набуло особливої актуальності тільки після проголошення незалежності України. Вагомий внесок в цю справу зробили І. Варзар, Л. Винар, М. Вівчарик, О. Картунов, В. Князев, А. Леонова, В. Луговий, П. Надолішній, Н. Нижник, Ю. Римаренко, В. Скуратівський, Л. Шкляр та ін.

Проте більшість українських дослідників акцентує увагу переважно на розв'язанні проблем, які стосуються забезпечення етнокультурних потреб національних меншин, гармонізації міжетнічних відносин у суспільстві, реалізації політики культурного плюралізму тощо. Подібній тематиці присвятили свої праці українські вчені О. Антонюк, В. Євтух, І. Іванченко, І. Кресіна, І. Курас, О. Майборода, В. Наулко, М. Обушний, М. Шульга та ін.

Державна етнокультурна політика України до сьогодні ґрунтувалася на підходах, які стосуються поліетнічного суспільства. Однак поліетнічність держави, тим більше

її багатонаціональність, визначається не наявністю окремих представників етнічних груп, а множинністю ареалів розселення автохтонних етнонаціональних спільнот та їхнім кількісним співвідношенням. Тому не випадково, що український дослідник М. Дністрянський на основі розробленої ним типології країн світу відніс Україну до переважно моноетнічних держав, в яких понад 80 % території є ареалом розселення одного етносу за наявності порівняно невеликих ареалів компактного розселення етнічних меншин та малих корінних народів [2, с. 59, 133].

З іншого боку, етнокультурна політика держави зорієнтована в першу чергу на помірну українізацію одночасно із забезпеченням культурних прав меншин. Але ефективність від її реалізації поки що досить слабка і пояснюється це, по-перше, низькою пріоритетністю і відповідно недостатнім фінансуванням відповідних заходів; по-друге, непослідовністю впровадження, бо багато в чому залежала від конкретних виконавців, погляди яких “коливалися” від поміркованого націоналізму до ностальгійно-радянського інтернаціоналізму. До того ж невиразність, мінливість етнокультурної політики є не тільки проявом подвійності масової свідомості Українського суспільства взагалі та української еліти зокрема, а й наслідком не завжди вдалим спроб поєднати в сучасному державотворенні культурні і громадянські (демократичні) елементи, що, наприклад, на регіональному рівні створювало суттєві проблеми.

Як відомо, в сучасній західній етнології ще Е. Сміт намагався обґрунтувати правомірність і необхідність співіснування двох шляхів творення націй, які репрезентують дві моделі: західну (громадянську), де визначальною рисою є правова культура, та східну (етнічну), провідне місце в якій належить народній культурі (здебільшого мові та звичаям). Аналізуючи останню модель, Е. Сміт дійшов висновку, що всі сучасні нації хоч і формуються на поліетнічних засадах, однак визначальну роль у їх консолідації відіграє “етнічне ядро” або “аристократична етнічна спільнота”, яка й здійснює інкорпорацію інших верств населення “в межах своєї культурної орбіти” [6, с. 19 – 22, 77].

До цього можна додати, що проблемність ситуації в етнонаціональній сфері України є також наслідком недовраховання так би мовити постколоніальної специфіки України, зокрема соціально-культурного домінування однієї мовноетнічної групи над іншою, подальшої її інерційності в умовах національної незалежності та формальної рівноправності усіх груп.

Тому завданням даної роботи є аналіз етнокультурної складової розбудови сучасної української державності з огляду на особливості етнонаціонального складу населення, динаміку мовної структури, соціальні параметри та культурні орієнтації громадян України. Результати такого аналізу дозволять повніше осягнути проблемні питання сучасного українського державотворення, визначити базові орієнтири реформування суспільства, а також переглянути деякі підходи щодо здійснення етнокультурної політики держави.

Отже, “у різні історичні епохи, завдяки особливостям географічного положення, вся територія України розвивалась на стику різних світів, культур, ідеологій, залишаючись усе ж єдиною країною, культурне обличчя та цілісність якої визначала

багатогранна українська народна культура... Водночас соціально-культурне становище українців у сучасній Україні є неоднозначним. З одного боку, українці є етнічною більшістю, але з іншого – помітною, а подекуди визначальною, є інерція статусу українців як дискримінованої національної меншини у складі колишнього Радянського Союзу. Це виявляється не лише у мовній асиміляції українського населення, але й уживанні української мови в культурній сфері і навіть у соціальній структурі населення” [2, с. 109, 235].

На думку українських дослідників Н. Гончаренко та М. Кушнарської, “етнокультурна ситуація в Україні – це не традиційне для багатьох країн співіснування панівної культури “титульної” нації та численних “пригноблених” культур і субкультур меншин, а панування двох культурних традицій – україномовної та російськомовної, ареали побутування яких великою мірою перекриваються. Механізми домінування для кожної з цих двох традицій майже діаметрально протилежні. Україномовні практики закорінені в традиційній селянській культурі, а в багатьох публічних сферах (освіта, мас-медіа, урядування) існують чи утверджуються завдяки “підтримувальним діям” держави, часто не надто потужним і переконливим. Натомість практики російськомовні в багатьох сферах явно домінують завдяки ринковим механізмам: наявності поряд з Україною значно потужнішого російського ринку, а також давній традиції споживання саме російськомовного культурного продукту – як російськомовним міським населенням, так навіть і україномовним (міським та сільським) [1].

Також згідно з дослідженням Т. Рудницької, досить цікаво виглядає ранжований ряд за кількісними пропорціями представництва етнонаціональних спільнот в управлінському середовищі України (на високостатусних щаблях соціально-професійної сходинки), а саме: перше місце посідають євреї, друге місце – росіяни, третє місце – білоруси, четверте місце – українці, п’яте місце – поляки, шосте місце – болгары і сьоме місце – молдавани [5]. Порівняно меншою є і частка українців у середовищі великого бізнесу. За матеріалами перепису 1989 р., етнічні українці знаходились лише на четвертому місці (після євреїв, росіян і білорусів) і за часткою осіб з вищою і середньою спеціальною освітою. Перепис 2001 р. також засвідчив їхнє деяке відставання від етнічних росіян та білорусів за здобуттям повної вищої освіти [2, с. 235; 7].

Однак основною перешкодою впровадження на українському ґрунті моделі поліетнічної державності залишається специфіка етнічної структури населення, а саме: наявність значної чисельної переваги домінуючого етносу над іншими, а також відсутність гострого конфліктного протистояння в суспільстві, розділеному глибоко вкоріненими культурними розходженнями.

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., 77,5 % громадян держави складають українці і тільки 17,2 % – найчисельніша етнічна меншина – росіяни. Однак етнічні кола українців і росіян в Україні не співпадають з розмірами їх культурних (інформаційних) полів. Наприклад, за даними того ж перепису вважають рідною мовою українську 67,5 % громадян України. З них 85,2 % українців, 3,9 % росіян, 17,5 % білорусів, 10,7 % молдаван, 5,0 % болгар, 3,4 % угорців.

Російську визначили як рідну 29,6 % населення: 14,8 % українців, 95,9 % росіян, 62,5 % білорусів, 17,6 % молдаван, 30,3 % болгар [7, с. 380].

За результатами опитувань, проведених Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова в 2007 р., 41,9 % респондентів вважають себе пов'язаними за культурними і духовними орієнтаціями найбільшою мірою з Україною, 29,5 % з регіоном, в якому мешкають, 15,7 % з Росією, 9,1 % з європейськими країнами [4]. Української культурної традиції дотримуються 57,9 % опитаних, радянської 19,4 %, російської 10,1 %, загальноєвропейської 6,4 % [8, с. 6]. Такі результати не є свідченням наявності суттєвих культурних, ментальних розбіжностей або ще гірше розколу в середині країни, а тільки характеризують стадію формування певної культурної, політичної спільноти, на якій знаходиться сучасне українське суспільство.

Треба відмітити, що досить часто на початку державотворення використовується раніш існуюча культура, іноді формується нова. Але за будь-яких умов цей процес, як слушно зауважує В. Лісовий, “...відбувається шляхом виокремлення деяких елементів етнокультури та їх нового синтезу, призначеного об'єднати попередню культурну різноманітність: об'єднання індивідів у нації здійснюється за допомогою особливої культури, що підноситься над культурною різноманітністю, – ця культура і одержує назву “національної”... Важлива роль у творенні власне вже національної культури належить культурній еліті, – підкреслює В. Лісовий, – щоб ті всі спільноти, для об'єднання яких призначена нова культурна цілісність, “впізнали” свою власну духовну основу в цій цілісності. Тобто, творення нової культурної цілісності повинне було здійснюватись так, аби знайти відгук у кожній із тих спільнот, які об'єднуються. Незалежно від того, чи впровадження стандартів “національної культури” веде до повного витіснення якихось етнокультурних варіантів, чи ця нова культура існує як паралельна, її впровадження веде до творення вищої культурної гомогенності – нового простору спілкування, не знаного раніше” [3, с. 44-45].

Дійсно, організація будь-якої політичної спільноти на всій її демаркаційній території вимагає відповідної системи цінностей та традицій, спільних для всього населення або, принаймні, для його основної частини. Життя кожної людини організується на основі тих соціальних норм, які панують у суспільстві і які склались протягом існування багатьох поколінь її предків. Знаходячись під впливом однієї ж і тієї культури, люди виявляють здатність бачити світ однаково. Внаслідок чого в них з'являється переконаність у природності, правильності “нашого способу життя”. Саме в цьому явищі знаходиться основа того, завдяки чому окремі люди відчують себе, як “ми”, тобто, як ті, хто сприймає і розуміє світ, як “я”. Кожна етнічна культура має свої особливості у структурі сприйняття і розуміння простору, часу, кольору, зв'язку тощо. Кожна з них формує свою картину світу, систему значень, відносин, цінностей і норм. Буденні поняття, породжені певною культурною системою, значущі і зрозумілі тільки в “ареалі” її існування. Вільно пізнаючи і розуміючи окремі ознаки культури, особа, одночасно, відрізняє “своє” від “чужого”, зрозуміле від неясного. Саме у даному контексті набуває великої ваги мова культури як індикатор усвідомлення, відчуття свого, зрозумілого, звичайного.

Однак дуже низький на сьогодні рівень володіння етнічно неукраїнського населення державною українською мовою залишається значною перешкодою на шляху його інтеграції в українське культурне середовище. Хоча для українців з рідною російською мовою порівняно більш характерна змішана, радянська, чи регіональна ідентичність, “слід назвати і таку, чи не найважливішу обставину, як, з одного боку, неприйняття української ідеї етнічними меншинами і активна їхня участь у реалізації інших геополітичних проєктів (підтримка більшовицьких та російських імперських ідей) та, з іншого – неспроможність української еліти консолідувати все населення з метою створення української національної держави” [2, с. 156, 239, 269].

Актуальною на сьогодні залишається розбудова української державності на громадянських засадах, що повинно сприяти вирішенню проблеми відчуження значної частини населення країни від державотворчих процесів. Однак консолідація країни так чи інакше мусить ґрунтуватись на якійсь мовно-культурній основі і “свідоме неокреслення пріоритетів у цій сфері дезорієнтуватиме суспільство, формуючи різні нові регіональні чи національні ідентичності” [2, с. 396]. Тому зусилля держави в культурній, гуманітарній, освітній, інформаційній сферах суспільства повинні бути спрямовані, по-перше, на розвиток українського культурного середовища, по-друге, налагодження єдиного комунікативного поля і, по-третє, вирівнювання (деполяризацію) етнонаціонального простору України, подолання штучної сегментації країни, економічної диференціації.

З метою недопущення в майбутньому виникнення ризиків для цілісності Української держави потрібно на законодавчому рівні визнати статус української нації як державоформуючої нації, навколо культурної традиції якої повинна відбуватись інтеграція усіх етнічних складових суспільства та закріпити відповідні гарантії функціонування статусу в усіх сферах суспільно-політичного життя країни, ліквідувавши диспропорцію та механізми дискримінації, але зі збереження культурної самобутності етнонаціональних меншин.

Також вагоме значення має запровадження механізмів пропорційного представництва етнонаціональних спільнот у центральних і місцевих органах влади, що певним чином збалансує територіальну етнополітичну систему держави. Це може бути, наприклад, або законодавчо закріплена система обіймання посад різними етнічними групами (квоти представництва), або досягнення певного консенсусу між представниками різних етнічних громад в умовах ефективно працюючих громадянських інституцій. Для вирішення важливих загальнонаціональних питань можливе як варіант на основі пропорційної участі всіх етнічних груп формування органу представницької демократії на зразок періодично скликуваних всеукраїнських зборів.

У свою чергу, державна політика в етнокультурній сфері сучасної України має базуватися на чітко визначених правових нормах і національних пріоритетах, сприяти налагодженню атмосфери солідарності та відповідальності за спільну долю в рамках єдиного державного організму усіх етнокомпонентів українського суспільства – титульного етносу, корінних народів та національних меншин.

Література:

1. Гончаренко Н., Кушнарьова М. Школа іншування / Н. Гончаренко, М. Кушнарьова // Критика. – 2001. – № 4.
2. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Моногр. / М.С. Дністрянський – Львів: Літопис; ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 460 с.
3. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика: Збірка есеїв. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
4. Настрої та очікування громадян України напередодні передвиборної парламентської кампанії – 2007: Соціологічне дослідження. – Режим доступу: <http://www.uceps.org/ua/show/1049/>
5. Рудницька Т. Етнічні особливості професійної “табелі про ранги” // День. – 1998. – № 91. – Режим доступу: // <http://www.day.kiev.ua/141714/>
6. Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Тарашука. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
7. Статистичний щорічник України за 2002 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2003. – 663 с.
8. Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи і виклики: Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 9 (93). – С. 3 – 9.

Надійшла до редколегії 20.08.2008 р.